

Öreg Rákóczi György könyv- nyomtatói

— Ács Mihály —

Szerencse volt, nemcsak a magyar protestantizmusra, de a magyar nemzetiségre is, hogy Bethlen Gábor minden tekintetben fényes korszakára, Brandenburgi Katalin rövid uralkodása után, oly erős akaratú, tevékeny, szellemi tehetséggel gazdagon megáldott ember fejedelemsége következett, mint a milyen I. Rákóczi György, vagy ahogy az utána következő időkben általánosan nevezték: öreg Rákóczi György volt. Mert a magyar nemzet multjában, elég sajnosan, többször ismétlődött az a körülmény, hogy egy-egy kiváló uralkodó, ki a saját egyéniségében, valamint a jól megválasztott környezetben rejlő tehetség következtében, az országot, hatalom és kultúra tekintetében, magas polczra emelte, hogy később, az utána következő korszakban, az elért fényes eredmények gyöngé utódok kezében szétmállásnak induljanak. Szent István után Péter, Nagy Lajos után Mária és Zsigmond zavaros korszaka, Hunyady Mátyás után Ulászló gyámoltalan kormányja.

Annyival fontosabb volt a XVII. század első felében, hogy ki ül Erdély fejedelmi trónján, mert ez idő tájban meglehetősen következetességgel indultak meg a törekvések a bécsi kormány részéről, a török hódoltság alatt nem lévő Magyarországot nemcsak vallásszabadságától, hanem nyomról-nyomra nemzeti önállásától is megfosztani. Kellett tehát egy erős kéz, mely e törekvést visszatartsa s az ellene küzdőknek védelmet és az erőgyűjtésre menhelyet biztosítson.

Rákóczi Györgynek tizennyolcz évig tartott uralkodása alatt többször nyílt alkalma e védő és oltalmazó szerepre s szintúgy fegyveres erővel, mint diplomaciai úton nem megvetendő ellenfele volt a hatalmas bécsi kormánynak. Fegyveres erővel küzdött az utóbbtól az 1645 augusztus 25-én megkötött, ugynevezett linczi békét, melynek értelmében a protestánsok ujlag szabad vallásgyakorlatot nyertek s mely sok évig Magyarország egyik alaptörvényét képezte. Diplomaciai összeköttetései majdnem az összes európai udvarokkal voltak. Űgyesen tudta mindenkéül a török kormány jóakarátát, vagyis inkább engedékenységét saját cselekvési szabadsága iránt fentartani; a mi az akkori viszonyok között igen nehéz dolog volt s legfőljebb tetemes adó s az örökké kapzsi török kormányférfiaknak nyujtandó nagyértékű ajándékok útján vált lehetségessé. Ű azonban e tekintetben sem volt pazarló. Élénk összeköttetései voltak a hőslékű svéd királylyal, Gusztáv Adolffal s annak lángeszű kanczellárjával, Oxenstirnával; továbbá a francia és angol udvarokkal, valamint Lengyelországgal is. Ez utóbbi országgal annyival is inkább, mert ép-

ugy, mint két elődje, Bocskay István és Bethlen Gábor, ő is eszében forgatta annak lehetőségét, hogy Báthory István példájára, az erdélyi fejedelemből máskor is válhatik lengyel király; mely hagyományos meggyőződés később fiára, II. Rákóczi Györgyre oly végzetessé is vált; az idegen korona kersecsében saját trónját s azzal családjának hatalmát is megingatván.

Öreg Rákóczi György sokszerű fáradhatatlan munkálkodása épugy az országra, mint saját családjának emelkedésére nézve a legkielégítőbb sikerrel járt. Amannak vallási és álladalmi előnyöket vívott ki; emennek pedig, öröklés és szerzés útján, óriási vagyont biztosított.

Mint az ország leggazdagabb földesura, bár különben igen gazdálkodó, egyházi és iskolai czélokra sokat áldozott. Természetesen e czélok alatt a saját felekezetének, a helvét hitvallásúaknak, kulturális céljai értendők. Azonban minden erős felekezeti-sége mellett, a mi akkoriban nem igen gyakori eset volt, elfogulatlanul ítélte a más hiten lévők kiválóbb egyéniségeiről. Így Pázmán Péterrel ennek haláláig a legélénkebb levelezésben állott. Vallási dolgokban utjok nagyon eltért egymástól, de a híres bibornok hatalmas szelleme őtet is megragadta s az általános hódolatnak ő sem állhatott ellen. Prédikációit nagy élvezettel olvasta s viszont Pázmán, alapjában nemzeti érzelmű főpap lévén, tudta, hogy a bécsi kormány túlkapásait csakis egy erős erdélyi fejedelemséggel lehet ellensúlyozni s ép ezért Rákócziban mintegy a nemzeti eszme megtestesítőjét látván, sok jóakarattal volt iránta; annak a bécsi udvarral történt gyakori összecütközései alkalmával befolyá-

sának fölhasználásával, a kibékitő szerepét a legtöbbször ő vitte.

A felekezeti czélokra szánt adományok, ugymint harangok, szent edények stb. mellett Rákóczi egyik fő gondját iskolák alapítása, vagy a meglevők kibővítése, kellő mennyiségű könyvekkel való ellátása képezte. Saját magának Patakon szép könyvtára volt. A külföldön újabban megjelnt minden nevezetesebb tudományos munkát megszerzett s a pataki várban levő könyvtárába osztatta be. A könyvek beszerzéséről többnyire alumnusai (a külföldön az ő költségén tanuló növendékek) gondoskodtak.

Ezen kívül könyvtár dolgában kivált székvárosa, Gyulafejérvár, képezte egyik gondját. Hogy az itteni iskola e tekintetben jól el legyen látva, ugyanazon eszmére jött, melyet Pázmán Péter is megkísérlett. Ugyanis Mátyás király híres könyvtárát, a budai Corvinákat, akarta visszaszerezni a török kormánytól. E célból már 1634 elején megindította a tárgyalást a budai basával; de ez hallani sem akart a dologról. Olyan árt — ötezer tallért — követelt érték, melyből kitünt, hogy nincs komoly szándéka a könyvek átengedésére. Követségek útján is lépéseket tett Rákóczi e valóban becsületére való eszme kivitele végett; kijelentve, mikép nem bánja, szedjék le, a mi ezüst vagy arany van rajtuk, csak a könyveket adják át neki. A portai tolmácsnak is ígért közbenjárási díjat; de mind hiába! A portán gyanus szemmel fogadták az ajánlatot s a Corvinák továbbra is Budán maradtak.*

* Szilágyi Sándor *I. Rákóczi György* című nagybecsű munkájából.

A ki a könyvek beszerzése körül ennyire buzgózkodott, természetyszerűleg fölismerte a könyvnyomtatás értékét is, melyet az a nevelés és felvilágosodás érdekében gyakorolt.

Még mielőtt fejedelemmé választatott volna, borsodi főispán korában, már több munka Rákóczi György ajánlása mellett jelent meg. Többnyire hitvitázó és vallásbölcseleti tartalmúak voltak. 1628-ban az ő költségén jelent meg azon kornak egyik legolvasottabb munkája, — a *Fejedelmeknek serkentő órája*, — eredetileg Gvedvara Antal püspöktől s V. Károly császár tanácsostól spanyol nyelven írva, azután lefordítva latinra s Marc Aurélnak, mint az uralkodók mintaképének, életrajzához fűzve, a keresztény erkölcs-bölcselet maximáit. A fordítást Prágay András, szerencsi udvari predikátor végezte. A több száz ívre terjedő ívrétű munka Bártfán, Kloesz Jakab sajtója alól került ki s annak kivált izléses czímбетűi bizonyítják, hogy e XVII. században hires nyomda meglehetősen berendezéssel birhatott.

A sok költségbe kerülő munka legtöbb példányát Rákóczi sajátkezű aláírásával ellátva, szétküldötte barátainak, ismerőseinek, főuraknak, egyházi férfiaknak egyaránt.

Már Bethlen Gábor, a Rákócziak szellemi elődje, 1620-ban alapította a gyulafejérvári fejedelmi nagy könyvnyomtató műhelyt, melynek vezetői Válaszuti András és Mezleni Márton voltak. A hitbuzgó Rákóczi György és neje, Lorántfi Zsuzsánna, újabb lendületet adtak e nyomdának, melyben »Lignicei Effmurt Jacob, Fejedelmi Vrunck Typographusa és Compactora«, majd »Martinus Major Coronensis (Brassai Major Márton), Cels. Transilv. Princ. ac

Scholae Typographus« egymást fölvaltva szorgalmatoskodtak. Alattuk a gyulafejérvári műhely alig győzi az ő Nagyságok s egyes buzgó uraságok rendeletére kinyomásra küldött magyar s oláh művek elkészítését.*

Szabó Károly *Régi magyar könyvtár* című munkájában 26 magyar nyelvű, többnyire vallásos vagy paedagogiai tartalmú munkát sorol fel, melyek ez időben Gyulafejérvárott készültek s többnyire az Effmurt Jakab impressiumával vannak ellátva. Legkiválóbb ezek közül a *Graduál* (Énekes könyv) volt.

Érdekes, a mit erről Szilágyi Sándor ír:

»A protestánsok énekes könyvei az összes hívek használatára szolgálván, egyszerű alakban láttak világot. A közhasználatban levő énekes könyvnek sok fogyatkozása volt. Bethlen udvari papjának, Geleji Katona Istvánnak ösztönzésére a püspök, Kesserü Dayka István, hozzá fogott annak kijavításához s kiegészítéséhez. A hymnusokat kiigazítá, rímekbe szedte s énekhez alkalmazá, a hiányokat különböző példányokból pótolta. Bethlennek megtetszett ez a munka, leiratta s fényesen beköttette. Természetesen csak egy példányban volt meg: a fejedelmi templomban. De Rákóczi azt akarta, hogy az összes egyházakban egyforma legyen a kultusz, mi csak úgy volt elérhető, ha azt minden egyház megkapja s »elméjét ottan annak kinyomatására birta«. Megbizta a püspököt, hogy készítse sajtó alá, de a püspök mindjárt a munka elején meghalt s így annak befejezése Gelejire, mint a püspök munkatársára maradt.«

* Ballagi Aladár *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése* című alapvető munka után.

»Geleji a kéziratot új javítás alá vette, hagyott ki belőle, toldott hozzá, azt mintegy negyedrésznivel öregbité. A fejedelm saját költségén kinyomatta. Minthogy a katolikusok Gradualjának nagy ívrétű alakját választá, a betűket és hangjegyeket külön kellett hozzá öntetni. Nem a hívek, hanem az egyház használatára volt szánva. Kétszáz példányban volt nyomva, ajándékol kétszáz egyháznak. A példányokba a fejedelem beírta a maga nevét és jel-igéjét s aztán szétküldte azokat.«*

Azonban sok baja lehetett a fejedelemnek könyvnyomtatóival; mert a mint egy bizalmas emberének írja, két praelumon (sajtón) nyomják s még sem tudnak vele elkészülni. »Itt magunk előtt vagyunk egy magyar könyvnyomtatónk; veretjük, tömlöczöztetjük; ugyan semmi.« Végre is a dolgon úgy segített, hogy a lengyel király útlevelével Hamburgon át, Hollandiából hozatott könyvnyomtatókat s a *Gradual* 1636 elején elkészült.**

A kevésből itélve, a mit belőle láttam, e nevezetes munka, melynek készítőit, mint a fönnebbi sorokból látjuk, olyan drasztikus módon nógatták szorgalomra — az akkori igényekhez mérve, csakugyan bizonyos gonddal készült. Czimbetűi elég csinosak; szövegbetűi a mediavel romaine-hez hasonlítanak; címlapja széles körzetbe van foglalva, mely körzet, nem egészen izlés nélkül, többféle rézliből (rózsácska) van összeállítva; a hangjegyek alakja azonban igen kezdetleges.

1640 körül Rákóczi, ugyancsak Gyulafejérvárott oláh nyomtatványok készítésére külön műhelyet ren-

* Szilágyi Sándor fönnebb említett munkájából.

** Lásd az idézett munkát.

deztetett be,* a hol 1641-ben kinyomatta az oláh bibliát, 1642-ben pedig az oláh kálvinista kátét. Ezzel nyilván azt czélozta, hogy az Erdélyben lakó számos görög-keleti vallású oláh, megismerve a megtisztított, evangéliumi hitet, annak követői közé fog állani. Volt-e eredménye ez utóbbi jó szándéknak, annak nincsen nyoma.

A míg az öreg úr élt, gyarapodott a kormánya alatt levő országrész, gyarapodott fényben, hatalomban a Rákóczi-nemzetség; gyarapodtak a tudományos intézetek s ezek édes testvérei, a könyvnyomtató műhelyek. Halála után, mely 1648 október 11-én történt, az ő biztosan haladó iránya háttérbe szorult. Utódját mindenekfölött a lengyel korona megszerzése foglalkoztatta. E merész álom nem hagyta nyugodni, míg végre nagy költséggel felszerelt derék hadsereggel át nem kelt a Kárpátokon. De a meghódolás helyett csúfos vereségre talált. A derék sereg részben elesett, részben tatár fogságba került. Ő maga is sebesülve, csak nagy ügygyelbajjal bujdoshatott vissza hazájába, hol a szégyen és keserűség nemsokára sírba vitte; Erdélyt a kapcsolt részekkel együtt évtizedekig tartó zűrzavarok és erőszakoskodásoknak kitéve.

* Firtinger Károly adatai után; *Grafikai Szemle* 1893 augusztusi füzet.

